

Βιβλιοστάσιον

ΘΩΜΑ Α. ΙΩΑΝΝΙΔΗ (ἀναπληρωτὴ καθηγητὴ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ), *Ἡ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης*, ἐκδ. ΕΝΝΟΙΑ, Ἀθήνα 2004, σσ. 439.

Ἡ ἐργασία ἀπαρτίζεται ἀπὸ Πίνακα περιεχομένων (στὴν ἑλληνικὴ καὶ τὴν ἀγγλική), Συντομογραφίες καὶ Πρόλογο (σσ. 5-17). Ἀκολουθεῖ τὸ κύριο σῶμα, τὸ ὁποῖο διαίρεται σὲ δύο μέρη: α) Μέρος Πρῶτο - Θεωρία (σσ. 21-208), β) Μέρος Δεύτερο - Κείμενο (σσ. 211-416). Ἔπονται τὰ Συμπεράσματα (στὴν ἑλληνικὴ καὶ ἀγγλική, σσ. 417-419 καὶ 420-422 ἀντίστοιχα) καὶ ἀκολουθοῦν: α) Εὐρετήριο ἐνοιῶν, ὄρων καὶ θεμάτων (κατ' ἐπιλογὴν φιλολογικῆ-γλωσσική, σσ. 423-426) καὶ Βιβλιογραφία (κατ' ἐπιλογὴν), στὴν ὁποία καταχωρίζονται: Α') Ἐκδόσεις Καινῆς Διαθήκης, Β) Λεξικά, Γ) Γραμματικές, Δ) Συντακτικά, Ε) Μελέτες καὶ ἄρθρα (σσ. 427-439).

Ἡ ταυτότητα τῆς ἐργασίας προσδιορίζεται, ὡς εἶναι φυσικό, ἀπὸ τὸν τίτλο τῆς, τὴν ἐνισχύει ὁμως, κατὰ τὴν προσωπικὴν μας κρίση, τόσο ἡ ἀφιέρωσή τῆς στὸν κ. Χριστόφορο Χαραλαμπάκη, γνωστὸ γλωσσολόγο καὶ ὁμότιμο καθηγητὴ σήμερα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅσο καὶ τὸ παράθεμα ἀπὸ Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς Σμυρναίους τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ (Νοε. 1803), στὸ ὁποῖο μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια καὶ βεβαιότητα ὁ ἀποστολέας τῆς Ἐπιστολῆς τονίζει: «Ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων πρέπει εἰς ἡμᾶς μά-

λιστα τοὺς Ἑλληνας νὰ ἦναι ἡ βᾶσις καὶ τὸ θεμέλιον πάσης ἐπιστήμης» (σ. 13).

Ἡ κατευθυντήρια γραμμὴ-ὁδηγία τῆς ἐργασίας τοῦ πολλὰ ὑποσχόμενου δημιουργοῦ τῆς περιγράφεται, κατὰ τὴν προσωπικὴν μας κρίση, στὴν πρώτη παράγραφο τοῦ Προλόγου τοῦ βιβλίου. Τὴν παραθέτουμε εὐθύς αὐτοῦσια: «Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης μὲ περισσότερες ἢ λιγότερες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Ἑβραϊκὴν, τὴν γλῶσσα τοῦ περιουσίου λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν γλῶσσα τῆς μετάφρασης τῶν Ἑβδομήκοντα (Ο'), καθὼς καὶ μὲ κάποιες ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Λατινικὴν, τὴν γλῶσσα τῆς ἐξουσίας, συνιστᾶ στὸ σύνολο τῆς μίας γλωσσικῆς πραγμάτωσης μὲ ἕναν ξεχωριστὸ καὶ μοναδικὸ χαρακτήρα καὶ διεκδικεῖ μίαν ἰδιαίτην θέση στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Λέξεις καὶ ἔννοιες, σημασίες καὶ νοήματα, γραμματικὰ στοιχεῖα καὶ συντακτικὲς λειτουργίες, κείμενα καὶ προσθέσεις τῶν ἱερῶν συγγραφέων καταδεικνύουν τὴν σημασίαν τῆς γλώσσας τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῆς στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων» (σσ. 15-16).

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα τὸ Πρῶτο Μέρος τῆς ἐργασίας, θὰ λέγαμε ὅτι ἀποτελεῖ ταμεῖο θεολογικῶν καὶ γλωσσικῶν ἐπόψεων, θέσεων καὶ καταβολῶν. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ ἡ ἐξακρίνωση τόσο τῶν γενικότερων ὅσο καὶ τῶν εἰδικότερων ἀναλύσεων, τοποθετήσεων καὶ ἐπιμέρους συμπερασμάτων τῶν πέντε βασικῶν παραγράφων/κεφαλαίων τοῦ θεωρητικοῦ μέ-

ρους τῆς ἐργασίας, τὸ πλούσιο περιεχόμε-
νο τοῦ ὁποῖου προσφέρει πολλὰ σὲ πολ-
λοὺς. Ἐννοοῦμε ἐδῶ, κατὰ κύριο λόγο,
τοὺς ἐξειδικευμένους στὰ καινοδιαθηκικά
κειμένα θεολόγους, οἱ ὅποιοι εἶναι, ὡστό-
σο, χρήσιμο, ἂν δὲν διαθέτουν λιπαρὴ γνώ-
ση περὶ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, νὰ εἶναι του-
λάχιστον κάτοχοι βασικῶν στοιχείων τῆς
γραμματικῆς, τῆς σύνταξης, τῆς γενικότε-
ρης δομῆς τοῦ «ἑλληνος λόγου» ἀλλὰ καὶ
τοῦ πλούτου τῶν θεολογικῶν νοημάτων
ποὺ ἐκφράζουν οἱ λέξεις καὶ οἱ ὄροι τῶν
Καινοδιαθηκικῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα εἶναι
γραμμένα πρωτοτύπως καὶ πρωτογενῶς
στὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ τῆς ἐποχῆς τους.
Τὰ περιεχόμενα τῶν πέντε κεφαλαίων τοῦ
Α΄ Μέρους, τὰ ὁποῖα διακρίνονται καὶ γιὰ
μία κάποια αὐτοτέλειά τους, παρέχουν ἐπί-
σης βοήθεια καὶ προκαλοῦν ἐρεθίσματα
γιὰ ἐνδεχόμενη ἔρευνα καὶ σὲ μὴ θεολό-
γους ἐπιστήμονες (π.χ. φιλόλογους, γλωσ-
σολόγους, ἱστορικούς τῆς ἑλληνικῆς γλῶσ-
σας, κοινωνιολογολόγους κ.ἄ.) καὶ τοὺς
ὠθεῖ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ κείμενα ἀγιογρα-
φικά καὶ κατ' ἐπέκταση πατερικά, ὑμνα-
γιολογικά, λειτουργικά κ.λπ. Βοηθεῖται,
ὁμως, καὶ τὸ εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινὸ
ἔτσι, ὥστε νὰ ἐγκύψει στὴ μελέτη τῶν κει-
μένων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἡ μόλις
προηγηθεῖσα πολλαπλὴ ἐπισήμανσή μας
τονίζει μία ἀπὸ τὶς σημαντικὰς ἀρετὰς τῆς
ἐργασίας τοῦ κ. Ἰωαννίδη γιὰ τὸν βασικὸ
λόγο, ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ Α΄ Μέρους
τῆς ἐργασίας του εἶναι προσβάσιμο σὲ κά-
θε φιλόμουσο ἀναγνώστη, χριστιανὸ ἢ μὴ.
Τὸ γεγονός, ἐπομένως, ὅτι κάποιο συγκε-
κρίμενον κεφάλαιον ἢ τμήματα ἄλλων κεφα-
λαίων τοῦ Α΄ Μέρους τοῦ βιβλίου εἶχαν
προδημοσιευθεῖ σὲ συλλογικούς τόμους ἢ
εἶχαν ἀνακοινωθεῖ σὲ ἐπιστημονικά θεολο-
γικά συνέδρια οὐδόπως μειώνει τὴν ἀξία,

τὴ χρησιμότητα καὶ τὴν προσφορὰ τῆς ὅλης
ἐργασίας.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσαμε, ἴσως,
νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ συστηματικότερη
ἀπὸ πλευρᾶς θεολογικῆς ἐρμηνευτικῆς πα-
ρουσίαση τοῦ ὑλικοῦ τοῦ Α΄ Μέρους, θὰ
βοηθοῦσε τὸν ἀναγνώστη νὰ παρακολου-
θήσει μὲ περισσότερη εὐχέρεια καὶ νὰ
ἀφομοιώσει μὲ μεγαλύτερη ἄνεση τὴν προ-
σπάθεια τοῦ ἐκλεκτοῦ συναδέλφου, γιὰτὶ
θὰ γνώριζε καλύτερα τὶς αἰτίες καὶ τὴ βα-
σικὴ ἀφορμὴ συγγραφῆς τοῦ βιβλίου μὲ
τὸν εἰδικὸν βάρους τίτλο του.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ κ. Ἰωαννίδης
εἶναι, βεβαίως, πεπεισμένος γιὰ δύο βα-
σικὰς ἀλήθειες ποὺ ἀφοροῦν ἄμεσα τὴν
ἐργασία του: α) γιὰ τὸ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ
γλῶσσα προὔπηρχε τόσο τῶν συγγραφέων
τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης ὅσο καὶ
τῶν κειμένων τους καὶ β) γιὰ τὸ ὅτι ἡ ἀπο-
κάλυψη (τοῦ Λόγου καὶ) τοῦ λόγου τοῦ
Θεοῦ δὲν ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴ λέξη ὡς
τέτοια ἀλλὰ μὲ τὸ βάθος τοῦ θεολογικοῦ
τῆς νοήματος. Μελετώντας κανεὶς μὲ τὴ δέ-
ουσα προσοχὴ τὸ περιεχόμενον τῶν κεφα-
λαίων τοῦ Α΄ Μέρους, διαπιστώνει τὴν
ἀνωτέρω διπλὴ ἀλήθεια, τὸ βασικὸ νόημα
τῆς ὁποίας διαχέεται καὶ στὸ Β΄ Μέρος
τοῦ βιβλίου, στὸ ὁποῖο καταχωρίζονται κυ-
ρίως κείμενα. Αὐτὸ ἐξυπνοεῖ καὶ ὁ κ. Ἰω-
αννίδης, ὅταν τονίζει: «Ἡ φιλολογικὴ ἰδιο-
τυπία καὶ μοναδικότητα τῶν βιβλικῶν κει-
μένων ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὴν
πνευματικὴ ἰδιοτυπία τοῦ περιεχομένου
τους» (σσ. 211-212). Τὸ ἴδιο νόημα ἀποκο-
μίζει ὁ ἀναγνώστης καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη πα-
ράγραφο τοῦ Β΄ Μέρους τῆς ἐργασίας μὲ
τίτλο: Ἡ γλῶσσα τῶν κειμένων τῆς Καινῆς
Διαθήκης (σσ. 211-232) καθὼς, ἐπίσης, καὶ
ἀπὸ τὴν παράγραφο: Ἡ γλῶσσα τῶν πατε-
ρικῶν καὶ ἱερῶν κειμένων (σσ. 361-369).

Πρὸς ἐπίρρωση τῶν πιὸ πάνω θέσεων θεωρῶ χρήσιμο νὰ ἀναφέρω ἐδῶ ἀπόσπασμα παραθέματος πού χρησιμοποιεῖ ὁ κ. Ἰωαννίδης ἀπὸ βιβλίον πού ἐπιμελήθηκε ὁ ἐξαιρέτος φιλόλογος κ. Μιχ. Κοπιδάκης, Ὁμότιμος σήμερον Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Ἔχει ὡς ἐξῆς: «...ἡ σταθερὴ βάση τῆς πατερικῆς διδασκαλίας εἶναι τὰ βιβλικὰ κείμενα...» (σ. 365). Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση ἀλλὰ μὲ πλέον ἰσχυρὸ καὶ πειστικὸ τρόπο ἀπαντᾷ ὁ Μ. Βασίλειος στὸν γνωστὸ ἐθνικὸ ρήτορα Λιβάνιον (ἡ παραπομπὴ ἀπὸ κείμενο τοῦ κ. Γ. Μπαμπινιώτη, τ. πρῦτανη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), γιὰ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Βασίλειος δὲν χρησιμοποιεῖ αὐστηρῶς ἀπτικιστικὴ γλῶσσα. Ἴδου τὸ σχετικὸ παράθεμα τοῦ Βασιλείου: «Οὐ γὰρ τορνευταὶ λέξεων παρ' ἡμῖν οὐδὲ τὸ εὔηχον τῶν φωνῶν, ἀλλὰ τὸ εὔσημον τῶν ὀνομάτων πανταχοῦ προτιμότερον» (σ. 366). Ἀντίστοιχης ἀξίας καὶ σημασίας εἶναι καὶ οἱ θέσεις: α) τοῦ Συνεσίου Κυρήνης: «Οὐδὲν μέλει τῷ Θεῷ θεοφορήτου λέξεως. Πνεῦμα θεῖον ὑπερορᾷ μικρολογίαν συγγραφικὴν» καὶ β) τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου: «Οὐδὲν φράσεως οὐδὲ ἀπαγγελίας μέλει. Ἄλλ' ἐξέστω καὶ τῆ τῶν δογμάτων ἀκριβεῖα ἰδιώτης ἔστω» (σ. 366).

Ἡ ἐπιλεκτικὴ παράθεση στὸ Β' Μέρος τῆς ἐργασίας κειμενικῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ τέσσερα Εὐαγγέλια, τὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, τὶς Ἐπιστολὰς τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ ἰδιαίτερον τὴν πρὸς Ῥωμαίους, τὶς Καθολικὰς Ἐπιστολὰς καὶ τὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου (σσ. 233-360) εἶναι ὅπωςδήποτε χρήσιμη. Χρήσιμο καὶ κατατοπιστικὸ εἶναι καὶ τὸ μικρὸ εἰσαγωγικὸ σημεῖωμα πού προηγεῖται κάθε κειμένου ἢ ὁμάδας κειμένων μὲ τὸν ἴδιον πάντα τίτλον: Ὑφος καὶ γλωσσικὰ χαρακτηρισ-

ριστικά. Ἀκολουθεῖ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ πρωτότυπου καινοδιαθητικοῦ κειμένου καὶ ἔπονται κατὰ πανομοιότυπον τρόπο μετὰ ἀπὸ κάθε κείμενο οἱ ἐνημερωτικοὶ ὄροι: Σύνταξις, Λεξιλογικὰ-Σημασιολογικὰ, Γραμματικὴ, Μετάφρασις.

Παραλλάσσει σὲ σχέση μὲ τὰ παραπάνω, ἡ δομὴ τοῦ δευτέρου τμήματος τοῦ Β' Μέρους τῆς ἐργασίας πού φέρει τὸν τίτλον: Ἀπὸ τὴν κοινὴν τοῦ Εὐαγγελίου στὴν ἀπτικιστικὴν τῶν Πατερικῶν καὶ Ἱερῶν Κειμένων (σσ. 361-369), στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε ἤδη. Ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα. Μετὰ ἀπὸ κάθε κείμενο ἀκολουθεῖ ἡ μετάφρασις καὶ ἔπονται πολὺ σύντομα σχόλια κατὰ κύριον λόγον θεολογικὰ-φιλολογικὰ.

Ἀποτιμώντας τὸ περιεχόμενον τοῦ πολὺ ἐνδιαφέροντος βιβλίου τοῦ κ. Θωμᾶ Ἰωαννίδου, ἡ κρίσις μας εἶναι σαφῶς θετικὴ. Εἶναι προφανές, βεβαίως, ὅτι ἡ θετικὴ αὕτη ἀποτίμησις λαμβάνει ὑπ' ὄψην τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ βιβλίον θὰ χρησιμοποιηθεῖ καὶ ὡς διδακτικὸ ἐγχειρίδιον ἀπὸ τοὺς φοιτητὰς καὶ ὅτι ἡ ἔκδοσί του ἔχει ὑπακούσει στὶς προδιαγραφὰς τῆς ἐκδοτικῆς δεοντολογίας. Ὡστόσο, ἀνεξαρήτως τῶν δύο αὐτῶν προϋποθέσεων, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἐν ταυτῷ ἡ θεολογικὴ ἀξία τοῦ βιβλίου εἶναι πλέον ἢ ἐμφανῆς, ὅπως ἐμφανῆς εἶναι καὶ ἡ λιπαρὴ γνώσις τοῦ συγγραφέα γύρω ἀπὸ θέματα πού ἀπτονται τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ὄχι μόνον.

Ἡ ἐργασία, τέλος, τὴν ὁποία εἶχα τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω ἐδῶ μὲ σχετικὴν σύντομίαν, ἀποτελεῖ κατ' ἐμὲ χρησιμώτατη συμβολὴ στὴν πληρῶση τοῦ desideratum πού ὑπάρχει στὴν ἑλληνικὴν θεολογικὴν βιβλιογραφίαν σχετικὰ πάντα μὲ τὴν ἀξία τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας, ἀφετηρία καὶ

θεμέλιο τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἀναντιρρήτως ἡ Βιβλικὴ γλῶσσα καὶ πρωτεύοντως ἡ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὁ ἀγαπητὸς καὶ ἀξιὸς συνάδελφος κ. Θωμᾶς Α. Ἰωαννίδης ἔθεσε τὴ γραφίδα του «ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἡλῶν» καὶ ἀναμένεται ἡ πλήρωση τοῦ ὁποιοῦ θεολογικοῦ κενοῦ παρουσιάζει ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ἔναντι σημαντικῶν ἐργασιῶν ποῦ ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἡ ξενόγλωσση βιβλιογραφία.*

Νικ. Τζιράκης
Ὁμ. Καθηγητῆς
Θεολογικῆς Σχολῆς ΕΚΠΑ

BRENDA LLEWELLYN IHSSSEN, *John Moschos Spiritual Meadow. Authority and Autonomy at the End of Antique World*, Farnham 2014

Ὁ Πνευματικὸς Λειμὼν τοῦ Ἰωάννη Μόσχου γράφτηκε στὶς ἀρχές τοῦ 7ου αἰῶνα καὶ ἀποτελεῖ ἀγαπημένο ἀνάγνωσμα μοναχῶν καὶ λαϊκῶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ δημοσιεῦθηκε μέχρι καὶ σήμερα. Τὸ ἔργο περιλαμβάνει διηγήσεις μὲ ὅσα ἀποκόμισε ὁ Ἰωάννης κατὰ τὴν διάρκεια τῶν περιπλανήσεών του στὶς πόλεις καὶ τὰ χωριά τῆς Αὐτοκρατορίας, τὶς σῆτες καὶ τὰ

μοναστήρια, ὄχι μὲ τὴ σειρά ποῦ τὰ ἔζησε ἢ τὰ ἄκουσε, ἀλλὰ κατανεμημένα μὲ τρόπο ὥστε νὰ συνθέτουν τὴν εἰκόνα τοῦ *ἐαρινοῦ λειμῶνα*, ποῦ ἐπιθυμοῦσε νὰ δώσει. Ὁ Norman H. Baynes ἐπεσήμανε τὴν ἀξία του γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐποχῆς ἤδη τὸ 1947, ἐλάχιστα ὁμως ἀξιοποιήθηκε στὸ μεταξὺ. Αὐτὸ ὀφείλεται κυρίως στὴν δυσκολία νὰ παραχθεῖ ἓνα στέρεο κείμενο. Ἐνῶ σώζονται δεκάδες χειρόγραφα, κανένα δὲν περιλαμβάνει ὅλες τὶς ἱστορίες ποῦ ἀποδίδονται στὴν γραφίδα τοῦ Ἰωάννη. Ἀπὸ νωρὶς ἀντιγράφονταν διαφορετικὰ τμήματα τοῦ ἔργου, διηγήσεις προσθέτονταν καὶ ἀφαιροῦνταν, ἐνῶ γραφεῖς διασκεύαζαν τὸ κείμενο σύμφωνα μὲ ὅσα θυμοῦνταν ἢ τὰ συγκαιρινὰ τους δεδομένα. Ὅπως εὐστοχα παρατήρησε ὁ John Wortley στὸ προλογικὸ Σημείωμα τῆς ἀγγλικῆς μετάφρασης, σήμερα ὑπάρχουν τόσοι *Λειμῶνες* ὅσα εἶναι τὰ χειρόγραφα (*The Spiritual Meadow by John Moschos*, μτφρ. J. Wortley, Kalamazoo 1992, σελ. xiii). Ἡ Ihssen ἔχει συνείδηση αὐτῶν τῶν προβλημάτων καὶ τὰ περιγράφει μὲ ἀκρίβεια στὴν Εἰσαγωγή, δηλώνει ὁμως σωστά, ὡς ἓνα βαθμὸ τουλάχιστον, ὅτι σὰν ἱστορικὸς δὲν χρειάζεται νὰ ἀναλώνεται στὴν διερεύνηση τῶν κειμενικῶν προβλημάτων, ἀλλὰ ὅσον τὸ ἔργο μᾶς ἀποκαλύπτει γιὰ τὸν συγγραφέα, τὸ κοινὸ καὶ τὴν ἐποχὴ του.

Τὸ βιβλίον ξικινᾷ μὲ ἓναν σύντομο Πρόλογο τοῦ J. Wortley, ὅπου μὲ γλαφυρὸ τρόπο ἐπισημαίνεται ἡ σημασία τοῦ *Λειμῶνα*, ἡ κεντρικὴ θέση ποῦ ἔχει ἀνάμεσα στὶς συλλογὲς ψυχοφελῶν ἱστοριῶν, καὶ οἱ δυσκολίες ποῦ ἀντιμετωπίζει ὁ σύγχρονος μελετητής.

Στὴν Εἰσαγωγή ἡ συγγραφέας δίνει πληροφορίες γιὰ τὸν Ἰωάννη Μόσκο καὶ τὴν

* Σημείωση: Θὰ ἦταν, ἴσως, παράλειψή μου νὰ μὴ μνημονεύσω σχετικὴ ἐκδήλωση ποῦ πραγματοποιήθηκε στὴν κεντρικὴ αἴθουσα τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» καὶ στὴν ὁποία, ἐνώπιον πυκνοῦ ἀκροατηρίου, ἔγινε παρουσίαση τῆς ἐργασίας τοῦ κ. Θ. Α. Ἰωαννίδη ἀπὸ δύο ἀξιόλογους πανεπιστημιακοὺς ἐκπαιδευτικοὺς, ὁμότιμους σήμερα καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν: τὸν Χριστόφορο Χαραλαμπίκη, γνωστὸ γλωσσολόγο, καὶ τὸν κ. Ἐμμανουὴλ Μικρογιαννάκη, λιπαρὸ γνώστη τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων.

ἐποχή του. Ήταν μία περίοδος γεμάτη ἔντονα γεγονότα τόσο στοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Βυζαντίου (δολοφονία τοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου, ἐπιβολή τοῦ τρομοκρατικοῦ καθεστώτος τοῦ Φωκά, ἀντίδραση τοῦ Ἡρακλείου), ὅσο καί στίς σχέσεις του μέ τούς γειτονικούς λαούς καί κυρίως μέ τήν Περσία. Στοῦ θεολογικοῦ πεδίου συνεχιζόταν ἡ σύγκρουση τῶν Χαλκηδονίων μέ τούς Μονοφυσίτες, ἐνῶ ἡ κοινωνία ὑπέφερε ἀπό τίς συνέπειες τῶν μακροχρόνιων πολεμικῶν συγκρούσεων. Αὐτή ἡ γενικευμένη ἀναταραχή ἐπηρέασε ὅμως καί τήν συγγραφική παραγωγή. Ἡ παρακμή κλασικῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν, ὅπως τῆς ἱστοριογραφίας, ὀδήγησε παλαιότερους Βυζαντινολόγους νά ἀποκαλέσουν τήν περίοδο «Σκοτεινοῦς αἰῶνες», οἱ σύγχρονοι ὅμως ἔχουν ἀναθεωρήσει αὐτή τήν ἀποψη καί ἡ Ihssen συντάσσεται μαζί τους. Τά σημαντικά θεολογικά καί ἀγιολογικά ἔργα πού γράφτηκαν τότε φωτίζουν τό ἀξιακό σύστημα καί τόν πνευματικό ὀρίζοντα, τούς ἀνθρώπους καί τήν κοινωνία, ἀλλά ἀκόμα καί τά πολιτικά καί στρατιωτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς ὁ Λειμῶν εἶναι ἕνα ἀπό αὐτά.

Τό α΄ κεφάλαιο ἐξετάζει πῶς ἡ κοινωνικότητα τῶν μοναχῶν συνέβαλε στήν ἀναγνώριση (proving) καί στήν διαμόρφωση καί βελτίωση (improving) τοῦ ἀσκητικοῦ τους προγράμματος. Ἡ περίπτωση τοῦ Ἰδίου τοῦ Ἰωάννη μᾶς εἰσάγει στοῦ θέμα. Ὁ συγγραφέας τοῦ Λειμῶνα διέσχισε ὀλόκληρο σχεδόν τόν τότε γνωστό κόσμο ὄχι γιατί ἡ μετακίνηση καθεαυτή ἀποτελοῦσε γιά ἐκεῖνον ἀσκητικό τρόπο, ἀλλά ἐπειδή ἤθελε νά καταγράψει τήν ἐμπειρία ὅσο τό δυνατόν περισσότερων μοναχῶν, καθώς θεωροῦσε ἀρετὴν βίου καί τρόπον σεμνότητος (...) τὰς ἄλλων ἀναγράφεσθαι πολιτείας (PG 87.3, 2852). Ἀκολούθως ἡ Ihssen

ἀναλύει ἱστορίες πού δείχνουν ὅτι ἡ ἐπαφή τῶν μοναχῶν μέ ἄλλους μοναχοὺς καί ἡ ἀφήγηση προσωπικῶν ἐμπειριῶν ἢ ἱστοριῶν τρίτων, ἡ διαμόρφωση μέ ἄλλα λόγια μιᾶς συλλογικῆς μνήμης, ἀποτελοῦσε μέρος τῆς ἀσκητικῆς βιωτῆς. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ κοινωνικότητα συνέβαλε στήν διαμόρφωση καί τήν βελτίωση τοῦ ἀσκητικοῦ κανόνα ἐξετάζεται κυρίως μέσα ἀπό ἱστορίες ὅπου κάποιος λαϊκὸς ἀναδεικνύεται σέ παράδειγμα ἢ διδάσκαλο τῶν μοναχῶν. Αὐτὲς δείχνουν ὄχι μόνο πόσο στενὲς ἦταν οἱ σχέσεις μοναχῶν καί λαϊκῶν, ἀλλά καί τήν ρευστότητα τῶν ὁρίων ἀνάμεσα στὸν κόσμο καί στήν ἔρημο. Ὁ ὅρος πάντως non-monastic monk πού χρησιμοποιεῖ ἡ συγγραφέας γιά νά καταδείξει αὐτή τήν ρευστότητα καί νά περιγράψει τὸν λαϊκὸ τοῦ κεφ. 154 εἶναι προβληματικός, εἰδικὰ μάλιστα ἐπειδὴ τό συγκεκριμένο πρόσωπο προσδιορίζεται μέ σαφήνεια ὡς κοσμικὸς καί δὲν τοῦ ἀποδίδεται κἂν ἡ ιδιότητα τοῦ κοσμικοῦ γέροντα, πού συναντᾶμε σέ ἄλλες περιπτώσεις. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀπὸ τήν περίοδο τοῦ Ἰουστινιανοῦ υἱοθετήθηκαν εὐρύτατα ἀπὸ λαϊκοὺς ἀσκητικὲς πρακτικὲς, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν τοὺς καθιστοῦσε μοναχοὺς. Ἡ ἄσκηση ἐν τέλει εἶναι πολὺ εὐρύτερη τοῦ μοναχισμοῦ κι ἐκτείνεται πέραν τῆς ἐρήμου ἢ τοῦ μοναστηριοῦ.

Τό β΄ κεφάλαιο μελετᾶ τήν θέση τοῦ χρήματος στὸν Λειμῶνα, τήν φιλανθρωπία καί τήν διαχείριση τοῦ πλοῦτου, ζητήματα πού ἔχουν βρεθεῖ στοῦ ἐπίκεντρο τῆς ἔρευνας τὰ τελευταῖα χρόνια καί μᾶς ἔχουν δώσει σημαντικὲς μελέτες (γιά παράδειγμα, ἡ συμβολὴ τῆς R. Holman, *The Hungry are Dying. Beggars and Bishops in Roman Cappadocia*, Νέα Ὑόρκη 2001, ἐστιάζει στή διδασκαλία τῶν Καππαδοκῶν Πατέ-

ρων για την φτώχεια και τον πλούτο και το ποιμαντικό τους έργο, ενώ και ο P. Brown στις τελευταίες του εργασίες καταπιάνεται με αυτά τα θέματα –βλ. ένδεικτικά το *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*, Ανόβερο-Λονδίνο 2002, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται καὶ στὴν ἐλληνικὴ ἀνατολή). Κύριο προσὸν τῆς Ihssen στὴν πραγμάτευση τοῦ θέματος εἶναι ἡ θεολογικὴ συγκρότηση ποὺ διαθέτει καὶ τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἐντάσσει τὶς ἀφηγήσεις τοῦ Ἰωάννη στὸν ἀντιαιρετικὸ ἀγῶνα ποὺ διεξαγόταν τότε. Αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Μόσχος καὶ θεολογικὴ σκευὴ διέθετε καὶ συμμετεῖχε μὲ τὸ ἔργο του στὸν θεολογικὸ διάλογο τῆς ἐποχῆς του. Ἔτσι ἡ πραγμάτευση τῆς Ihssen συμβάλλει τελικὰ στὴν καλύτερη κατανόηση τῶν ἀπόψεων τοῦ Μόσχου καὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας στὰ ζητήματα αὐτά, ἀλλὰ καὶ τῶν κοινωνικῶν πραγματικότητων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Τὸ γ' κεφάλαιο ἀναφέρεται στὴν θέση ποὺ ἔχει ἡ ἱατρικὴ στὸν Λειμῶνα καὶ περιλαμβάνει μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ καλογραμμένες σελίδες τοῦ βιβλίου. Ἡ συγγραφέας διακρίνει τὴν ἱατρικὴ τῆς ἐποχῆς μας ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἡμερῶν τοῦ Μόσχου: ἐνῶ σήμερα οἱ γιατροὶ προσπαθοῦν νὰ ἐντοπίσουν καὶ νὰ θεραπεύσουν τὴν ἀσθένεια ποὺ προκαλεῖ τὰ διάφορα συμπτώματα ποὺ μᾶς ταλαιπωροῦν, κατὰ τὴν βυζαντινὴ ἐποχὴ ἐπικεντρῶνονταν περισσότερο στὰ ἴδια τὰ συμπτώματα καὶ προσπαθοῦσαν νὰ τὰ ἐξαλείψουν ἢ νὰ τὰ καταπραΰνουν. Αὐτὸ εἶχε σὰν συνέπεια τόσο ὁ ἀσθενὴς ὅσο καὶ τὸ περιβάλλον του νὰ ἀποδέχονται καὶ νὰ μαθαίνουν νὰ ζοῦν μὲ τὴν ἀσθένεια. Ὁ τρόπος ποὺ ἀντιλαμβάνεται ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης τὰ ζητήματα αὐτὰ εἶναι, ὅπως ἄλλωστε θὰ περιμένε κανεὶς, ἐπηρεασμέ-

νος βαθύτατα ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ τὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἔτσι, ἡ ὑγεία καὶ ἡ ἀσθένεια δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ θεϊκὴ εὐνοία ἢ τιμωρία, ἀλλὰ εἶναι μία κατάσταση ποὺ ὁ κάθε ἄνθρωπος ἀνεξαρτήτως θέσης, φύλου καὶ ιδιότητος καλεῖται νὰ διαχειριστῆ. Ἡ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι ἐξαιτίας τῆς εὐαισθησίας ποὺ κόμισε ὁ Χριστιανισμὸς γιὰ τὸν συνάνθρωπο λειτουργοῦσαν κάποιες δομὲς ὑγείας, νοσοκομεῖα, λεπροκομεῖα, ἄλλα θεραπευτήρια, ποὺ ἀκόμα κι ἂν δὲν εἶχαν τὴν δυνατότητα νὰ παρέχουν πραγματικὴ θεραπεία, προσέφεραν ψυχολογικὴ ὑποστήριξη καὶ παρηγοριὰ στοὺς ἀσθενεῖς. Παράλληλα ὁμως διαμορφωνόταν καὶ μία ἀσκητικὴ ἀντίληψη, ποὺ ἔβλεπε τὴν ἀσθένεια ὡς εὐκαιρία γιὰ ἄσκηση στὴν ὑπομονή, παρ' ὅτι τὸ ἀγαθὸ τῆς ὑγείας καὶ ἡ ἀξία τῆς θεραπείας ποτὲ δὲν ἀμφισβητήθηκαν οὔτε ὑποτιμήθηκαν. Εἰδικὰ στὸν Λειμῶνα, παρατηρεῖ ἡ Ihssen, ἡ συνήθης κατάληξη τῶν ἱστοριῶν μὲ ἀσθένειες εἶναι ἡ θεραπεία. Ἐξετάζοντας τὸ κεφ. 56, ὅπου μία γυναῖκα μὲ καρκίνο στὸν μαστὸ θεραπεύεται ἀπὸ τὸ ἀγγίγμα ἑνὸς μοναχοῦ, ἡ συγγραφέας διαπιστώνει ὅτι τὸ χάρισμα τῆς διάκρισης, μία καθαρὰ πνευματικὴ ἀρετὴ, μετατρέπεται σὲ χάρισμα γιὰ διάγνωση καὶ παροχὴ τῆς σωστῆς θεραπείας. Διαφεύγει ὁμως ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ὁ ἀπολογητικὸς χαρακτήρας τῆς διήγησης: Τὸ γεγονός ὅτι ἡ διάκριση δὲν περιορίζεται στὴν ψυχὴ ἢ τὸν νοῦ, ἀλλὰ περιλαμβάνει καὶ τὸ σῶμα, ἀποτελεῖ ἕνα ἰσχυρὸ ἐπιχειρημα ἀέναντι στὶς μονοφυστικὲς διδασκαλίες καὶ συμβάλλει στὴν διάδοση καὶ τὴν ἐμπέδωση τῶν ὀρθόδοξων δογμάτων. Τέλος, ἡ προσοχὴ μας στρέφεται σὲ ἱστορίες μὲ μοναχοὺς ποὺ ἐνέταξαν τὰ προβλήματα ὑγείας ποὺ ἀντιμετώπιζαν στὸν ἀσκητικὸ τους κανόνα. Ἡ ὑπομονὴ ἀέναντι στὴν

ἀρρώστια ἀντιστοιχοῦσε στὸν διαρκῆ πόλεμο κατὰ τῆς ἁμαρτίας συμβάλλοντας στὴν δημιουργία ἐνὸς ἀκατάπαυστα ἀγωνιζόμενου «ἐσωτερικοῦ ἑαυτοῦ».

Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο πὺ μελετᾶει τὸν θάνατο εἶναι τὸ πλέον πολυσέλιδο, ἀλλὰ καὶ τὸ πιὸ ἀδύναμο. Ἀρχικὰ, ἡ Ihssen ἀσχολεῖται μὲ τὸ πρόβλημα τῆς προ-γνώσης τοῦ θανάτου καὶ ἐξάγει μερικὰ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα. Γιὰ παράδειγμα, ἡ γνώση τοῦ χρόνου τοῦ θανάτου μπορεῖ νὰ γίνῃ ἡ αἰτία καὶ ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ κλείσουν ἐκκρεμότητες, ὥστε ὁ μοναχὸς νὰ εἶναι ἔτοιμος. Ἡ ἀνάλυση ὁμως τῆς Ihssen παρουσιάζει καὶ προβλήματα. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ὁ σχολιασμὸς τοῦ κεφ. 123. Ἐκεῖ ὁ ἄββας Ζώσιμος ὁ Κίλικας διηγεῖται πὺς ὅταν πῆγε στὴν Ἀμμωνιακὴ γιὰ νὰ μείνῃ, συνάντησε ἕναν μοναχό, ὁ ὁποῖος γνώριζε τὸ ὄνομά του καὶ τὸν προέτρπε νὰ ἐπιστρέφῃ στὸν τόπο του γιὰτὶ ἐκεῖ θὰ γίνῃ ἐπίσκοπος. Ἀργότερα ὁμως, τὸν πλησίασε, τὸν καταφίλησε καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε πὺς ὁ Θεὸς τὸν ἔστειλε ἐκεῖ γιὰ νὰ φροντίσει τὴν ταφὴ του. Πράγματι, μετὰ ἀπὸ λίγο ὁ γέροντας πέθανε, ὁ Ζώσιμος τὸν ἔθαψε καὶ μετὰ ἀπὸ δύο μέρηρες ἔφυγε. Ἡ Ihssen βλέπει στὴν ἀρχικὴ στάση τοῦ μοναχοῦ μίᾶ προσπάθεια ἀναβολῆς τοῦ προκαθορισμένου τέλους καὶ στὴν συνέχεια τὴν ἀποδοχὴ του. Στὴν διήγηση ὁμως ἡ ἀρχικὴ στάση τοῦ ἀναχωρητῆ ἀποδίδεται ἀποκλειστικὰ στὴν ὀδηγία πὺ ἔλαβε σχετικὰ μὲ τὸν προορισμὸ τοῦ Ζώσιμου· ἡ γνώση τοῦ ἐπερχόμενου θανάτου φέρνει τὸ κατωπινὸ καταφίλημα. Τελικὰ, ἡ συγκεκριμένη ἱστορία ἀφηγεῖται τὸν θαυμαστὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἄββας Ζώσιμος πληροφορήθηκε τὸ σχέδιο πὺ εἶχε ὁ Θεὸς γιὰ ἐκεῖνον καὶ ταυτόχρονα διδάσκει ὅτι τίποτα δὲν εἶναι μάταιο, ἀκόμα καὶ ἡ διήμερη διαμονὴ τοῦ Ζώσιμου στὴν Ἀμμωνιακὴ. Γιὰ νὰ με-

λετήσῃ τὴν θλίψη πὺ μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ ἡ γνώση τοῦ ἐπικείμενου θανάτου, ἡ συγγραφέας θὰ ἔπρεπε νὰ ἐσιᾶσει στὸ κεφ. 5, ὅπου ἕνας μοναχὸς δακρῶζει μπροστὰ στὸν ἐπικείμενο θάνατό του, σ' αὐτὸ ὁμως δὲν ἀναφέρεται καθόλου.

Κατόπιν, ἡ συγγραφέας κάνει τὴν μᾶλλον παράξενη ἐπιλογὴ νὰ ἐξετάσει μέσα ἀπὸ τὶς ἱστορίες πὺ περιγράφουν τὴν ἔνταση ἀνάμεσα στοὺς ἀναχωρητῆς καὶ τὸν «θεσμικὸ» (“authoritative”) μοναχισμό, δηλαδὴ τοὺς μοναχοὺς πὺ ἀνήκουν σὲ κάποια μονὴ ἢ λαύρα· παράξενο βέβαια, γιὰτὶ ἡ θεματικὴ αὐτὴ δὲν ἔχει οὐσιαστικὴ σχέση μὲ τὸ κυρίως θέμα τοῦ κεφαλαίου πὺ εἶναι ὁ θάνατος. Ἀλλὰ τὸ πραγματικὸ πρόβλημα τῶν σελιδῶν αὐτῶν ἔγκειται στὴν ἀνάλυση τῆς Ihssen πὺ ἀποδεικνύεται ἀδύναμη νὰ στηρίξῃ τὴν βασικὴ τῆς θέση. Ὁ θάνατος ὀρίζει μίᾶ κατάσταση κατὰ τὴν ὁποία ἡ ψυχὴ τοῦ μοναχοῦ δὲν κινδυνεύει πᾶ ἀπὸ δαιμονικοὺς πειρασμοὺς ἢ λογισμοὺς, τὸ σῶμα του ὁμως ἔχει μείνῃ πίσω, ἀνυπεράσπιστο, καὶ εἶναι εὐθύνῃ τῆς κοινότητος νὰ τὸ προστατέψῃ. Οἱ ἱστορίες ὅπου κοινοβιᾶτες ἢ λαυριῶτες μοναχοὶ ἀνακαλύπτουν τὸ νεκρὸ σῶμα ἐνὸς ἀναχωρητῆ, συνήθως μετὰ ἀπὸ θαυματουργικὴ κλήση τοῦ ἴδιου τοῦ θανόντα (π.χ. κεφ. 84), καὶ φροντίζουν τὴν ταφὴ του, δηλώνουν περισσότερο τὴν συνείδηση ὅλων τῶν μοναχῶν, ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου ἄσκησης πὺ ἐπέλεξαν, ὅτι ἀνήκαν στὴν ἴδια εὐρεῖα κοινότητα, στὸ ἴδιο τόγμα. Οἱ σχέσεις (φιλικές, ἀνταγωνιστικές, ἐχθρικές...) διαμορφώνονταν ἐντὸς τοῦ πλαισίου αὐτοῦ καὶ ἐν τέλει εἶναι πολὺ πὺ περιπλοκῆς ἀπ' ὅ,τι ἀφῆνε νὰ φανεῖ ὁ κάθετος διαχωρισμὸς τῆς Ihssen.

Τέλος ἡ συγγραφέας ἐξετάζει ἱστορίες στὶς ὁποῖες οἱ νεκροὶ συνεχίζουν νὰ ἐπικαι-

νωνοῦν καὶ νὰ ἀλληλεπιδροῦν μὲ τοὺς ζῶντες. Διακρίνει 4 περιπτώσεις: Ἐκείνους ποὺ συνεχίζουν καὶ μετὰ θάνατον μὲ κάποιο τρόπο τὴν ὑπακοή τους στὸν γέροντά τους (κεφ. 11), ἐκείνους ποὺ δείχνουν τὴν δυσαρρέσκειά τους γιὰ κάποιο ζήτημα (κεφ. 40 καὶ 88), ἐκείνους ποὺ ἐπιδεικνύουν μαχητικότητα (κεφ. 77 καὶ 78) καί, τέλος, ἀναφέρεται σὲ ἕναν νεκρὸ ποῦ, σύμφωνα μὲ τὴν συγγραφέα, κάνει ἕνα εἶδος χιοῦμορ (κεφ. 44).

Στὸν Ἐπίλογο συνοψίζονται τὰ συμπεράσματα ἀνά κεφάλαιο ἐπιμένοντας ιδιαίτερα στὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στοὺς ἀναχωρητὲς καὶ ἐκείνους ποὺ ἐκπροσωποῦν θεσμικὰ τὴν Ἐκκλησία (ἐπισκόπους, ἡγουμένους ἢ καὶ μοναχοὺς ποὺ εἶναι ἐνταγμένοι σὲ κάποια λαύρα ἢ κοινόβιο). Κατὰ τὴν γνώμη μου ἡ ἐπιμονὴ αὐτὴ παρερμηνεύει

σὲ ἕνα βαθμὸ τὸ νόημα τοῦ *Λειμώνα*, βασικὸ μήνυμα τοῦ ὁποῦ εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἔτσι ὅπως ἐκφράστηκε στὴ Σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος. Συνολικὰ ὁμως καὶ παρὰ τὰ ζητήματα ποὺ ἐπισημάνθηκαν, ἡ ἐργασία τῆς Brenda Llewellyn Ihssen εἶναι χρήσιμη καὶ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ συμβολὴ στὴν μελέτη τῆς κοινωνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Καλύπτει ἕνα πραγματικὸ κενὸ στὴν σύγχρονη βιβλιογραφία, χωρὶς φυσικὰ νὰ ἐξαντλεῖ τὸ θέμα τῆς –τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη ἄλλωστε εἶναι πολὺ πλούσιο σὲ κάθε λογῆς πληροφορίες. Ἐλπίζω δὲ ὅτι θὰ ἀποτελέσει ἕναυσμα γιὰ τὴν περαιτέρω ἐνασχόληση μὲ τὸ *Λειμωνάριο*.

Φώτης Βασιλείου
Ἴονιο Πανεπιστήμιο